

Heikki Pihlajamäki, Virpi Mäkinen ja Jussi Varkemaa, *Keskiajan oikeushistoria* (Tietolipas 218), Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki 2007. 348 s.

Heikki Pihlajamäen, Virpi Mäkinen ja Jussi Varkemaan *Keskiajan oikeushistoria* on tärkeä kirja. Aihetta käsittelevä yleisesitys on tarpeen sekä keskiajan historian tutkimuksen että oikeustieteen näkökulmasta. Keskiajan historian lähteistä hyvin suuri osa on luonteeltaan oikeudellisia, ja niiden ymmärtämiseksi oikeushistorian tuntemus on usein välttämätöntä. Viime vuosina voimakkaasti vahvistuneen suomalaisen keskiajantutkimuksen kannalta kotimainen yleisesitys on hyödyllinen.

Kirja on merkittävä julkaisu myös oikeustieteen kannalta, sillä keskiajan oikeushistorian tuntemus on tärkeä osa juristin yleissivistystä. Nykyaikaisen yksityisoikeuden, rikosoikeuden ja prosessioikeuden perusta on luotu keskiajalla, ja eurooppalaistumiskehityksen myötä oikeuskulttuurin historiallisen taustan merkitys on korostunut myös Suomessa. Kiinnostus keskiaikaa kohtaan onkin lisääntynyt oikeushistorian piirissä.¹ Suomessa keskiaikaisen oikeushistorian tutkimusperinne on suhteellisen ohut. Arvosteltavan teoksen kolmesta kirjoittajasta vain Heikki Pihlajamäki on koulutukseltaan oikeustieteen tutkija. Virpi Mäkinen ja Jussi Varkemaa ovat teologeja. Monitieteinen tausta on monessa mielessä ollut teokselle eduksi. Esimerkiksi keskiajan moraaliteologista ajattelua ei pidä oikeushistoriallisessa tutkimuksessa sivuuttaa tieteenalojen välisten rajojen vuoksi.

Aihepiiriin tärkeydestä johtuen on oikeastaan yllättävää, että nimenomaan keskiajan oikeushistoriaa käsittelevät yleisesitykset eivät ole kovin yleisiä muissakaan maissa. Tämä johtuu pitkälti alan tutkimuksen sisäisistä tekijöistä. Oikeushistorian tutkimus on monissa Euroopan maissa

¹ Ks. Mia Korpiolan väitöskirja *Between Betrothal and Bedding: The Making of Marriage in Sweden, ca. 1200–1610*, Helsingin yliopisto, 2004.

jakautunut roomalaisen, germaanisen ja kanonisen oikeuden tutkimukseen.² Eri oikeudenaloista yksityisoikeuden historiaa on tutkittu selvästi eniten. Arvosteltavassa teoksessa tarkastellaan useita eri oikeudenaloja, mikä kuuluu sen vahvuuksiin.

Teoksessa keskitytään oppineen oikeuden historiaan. Paikallista tapaoikeutta ei juuri käsitellä, vaikka sillä oli keskiajalla useimmissa tapauksissa suuri merkitys käytännön oikeuselämässä. Tästä syystä kirjan nimi on liian yleinen. Teoksessa omaksuttu näkökulma olisi ollut hyvä tuoda esiin vähintään alaotsikossa. Oppinutta oikeutta painottavan näkökulman vuoksi kirja muistuttaa osittain Euroopan yhteistä oikeushistoriaa käsitteleviä yleisesityksiä. Toisen maailmansodan jälkeen mielenkiinto eurooppalaista oikeushistoriaa kohtaan lisääntyi etenkin Saksassa ja Italiassa. Ajan henki vaati nationalistisen (oikeus)historiankirjoituksen hylkäämistä ja yleiseurooppalaisen identiteetin korostamista. Roomalainen ja kanoninen oikeus olivat keskiajan oppineen yhtenäiskulttuurin tärkeitä osia.

Keskiajan oikeushistoria eroaa eurooppalaisen oikeushistorian yleisesityksistä jo ajallisen rajauksensa vuoksi. Kyseisissä teoksissa on nimittäin korostettu yhteisen oikeusperinnön jatkuvuutta myös varhaisella uudella ajalla. Yhteyden katsotaan murtuneen vasta 1800-luvun nationalismin aikakaudella.³ Arvosteltavassa teoksessa ei esitetä "suurta kertomusta" eurooppalaisesta oikeushistoriasta, vaikka näkökulma onkin yleiseurooppalainen. Lähteinä on käytetty uusinta tutkimuskirjallisuutta. Englanninkielisen tutkimuksen lisäksi etenkin saksan- ja italiantielistä kirjallisuutta on hyödynnetty laajasti. Tämä on luonnollista, ovathan saksa ja italia edelleen keskeisiä kieliä oikeushistorian tutkimuksessa.

Keskiajan tarkastelemiseen erillisenä aikakautena on ilmeisesti vaikuttanut etenkin amerikkalaisen Harold J. Bermanin tuotanto. Kirjan esipuheessa viitataan Bermaniin. Hän on tuotannossaan korostanut uskonnon ja teologisen ajattelun merkitystä oikeushistoriassa. Berman kritisoi historiantutkimuksen tavallista periodisaatiota, muun muassa keskiajan ja uuden ajan erottelua, mutta hänen oma "vallankumouksiin" perustuva jaottelunsa pikemminkin korostaa keskiajan erillistä tarkastelua oikeushistoriassa.⁴ Bermanin sydänkeskiajan oikeudellista murroskautta käsittelevä *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*⁵

² Esimerkiksi alan vanhin saksankielinen aikakauskirja *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* ilmestyy kolmeen osastoon jaettuna (*Romanistische*, vuodesta 1880, *Germanistische*, vuodesta 1880, ja *Kanonistische Abteilung*, vuodesta 1911).

³ Esim. Manlio Bellomo, *The Common Legal Past of Europe, 1000–1800*, Catholic University of America Press: Washington D.C. 1995. (Alkuteos *L'Europa del diritto comune*, 1988.)

⁴ Harold J. Berman, *Law and Revolution II: The Impact of the Protestant Reformations on the Western Legal Tradition*, Harvard University Press: Cambridge, MA 2002, 21–22, 377–379.

⁵ Harvard University Press: Cambridge, MA 1983.

kuuluu viime vuosikymmenten merkittävimpiin oikeushistoriallisiin teoksiin. Sen jatko-osa *Law and Revolution II: The Impact of the Protestant Reformations on the Western Legal Tradition* (2002) puolestaan korostaa – vallitsevasta käsityksestä poiketen – uskonpuhdistuksen merkitystä oikeushistorian käännekohtana.

Kahden kirjoittajan teologitaustan vuoksi on luontevaa, että kirjassa käsitellään keskiajan teologian ja filosofian merkitystä oikeudellisen ajattelun historiassa. Aihepiiriä olisi voinut käsitellä enemmänkin. Toisaalta tällainen esitys edellyttäisi todennäköisesti erillisen oppikirjan kirjoittamista. Suomenkieliselle yleisesitykselle olisi tarvetta, sillä keskiajan oikeusfilosofian yleinen tuntemus on Suomessa vähäistä. Aihepiiriin on juristitutkijoista keskittynyt lähinnä J. P. Rentto, joka tunnetaan muun muassa Tuomas Akvinolaisen *Summa theologiae* –teoksen suomentajana. Esimerkiksi Jarkko Tontin, Kaisa Mäkelän ja Heta Gyllingin toimittamassa kokoomateoksessa *Filosofien oikeus 1–2*⁶ Rentton artikkeli Akvinolaisesta on ainoa keskiaikaa käsittelevä osuus.

Kirjan teksti on enimmäkseen sujuvaa ja yleistajuista luettavaa. Aihepiiriin liittyvän juridisen, filosofisen ja teologisen erikoistermistön ymmärrettävä ja täsmällinen esittäminen ei ole helppoa, mutta kirjoittajat ovat onnistuneet tehtävässä hyvin. Ymmärrettävyyden kannalta on varmasti ollut eduksi, että teos perustuu luentoisiin. Esimerkiksi keskiajan omistusoikeutta, sopimusoikeutta ja talouselämän sääntelyä koskevat luvut sopivat hyvin johdannoksi aihepiiriin, jota ovat Suomessa tutkineet etenkin varhaisen uuden ajan osalta Hannu Tolonen ja Päivi Paasto. Aloittelijalle Tolosen ja Paaston tutkimukset ovat varsin raskaslukuisia.

Keskiajan historiassa ongelmia aiheuttavat erisnimet on esitetty yleensä johdonmukaisesti, eikä ilmeisiä käänkösvirheitä ole kovin paljon. Vuosina 1311–12 järjestetyn Viennen kirkolliskokouksen pitopaikaksi ilmoitetaan tosin Wien (s. 159–160). Tuomas Akvinolaisesta puhutaan joissakin yhteyksissä Tuomaana, toisissa Akvinolaisena, mitä on pidettävä kauneusvirheenä. Yleissivistykseen kuuluvan henkilön kohdalla väärinkäsityksen vaara on onneksi pieni. Hieman vakavampi epä johdonmukaisuus liittyy oikeusoppineiden ryhmiä koskeviin termeihin. Sivulla 154 puhutaan teologeista, juristeista ja kanonisteista rinnasteisina ryhminä. Juristi-termiä tulisi kuitenkin johdantoluvussa esitetyllä tavalla käyttää sekä roomalaista oikeutta tutkineiden legistien että kanonistien kohdalla. Viitteet on sijoitettu kirjan loppuun. Tästä syystä olisi ollut toivottavaa, että viittaukset olisi laadittu yhtenäisemmin. Joissakin loppuviitteissä on asiasisältöä syventäviä huomautuksia, vaikka yleisenä linjana on pelkkien lähdetietojen ilmoittaminen.

⁶ Suomalainen lakimiesyhdistys: Helsinki 2001.

Kolme ensimmäistä lukua muodostavat yhdessä teoksen johdantojakson. Ensimmäisessä luvussa "Yhteiskunta, politiikka ja talous keskiajalla" kuvataan keskiajan historian yleisiä kehityslinjoja ja kytketään ne oikeushistoriallisiin teemoihin. Luvussa tarkastellaan muun muassa yliopistolaitoksen syntyyn liittyneitä oikeudellisia muutoksia. Luvussa "Oikeudellisen kehityksen päälinjat" luodaan yleiskuva keskiajalle ominaiseen oikeuspluralismiin. Luvussa käsitellään myös teoksessa muuten vähemmälle huomiolle jääviä asioita, esimerkiksi keskiaikaisen tapaoikeuden luonnetta ja feodaalioikeutta. Lisäksi luvussa osoitetaan, miten muut kuin oikeustieteen piirissä syntyneet oikeuslähteet sovitettiin keskiajan kuluessa tieteellisen käsitteistön puitteisiin. Tämä puolustaa osaltaan teoksessa valittua oppineen oikeuden kehitystä korostavaa näkökulmaa.

Luvuissa "Roomalainen oikeus keskiajalla" ja "Kanoninen oikeus keskiajalla" kirjoittajat käydään nopeasti läpi oikeustieteen kehityksen pääpiirteet. Roomalaista oikeutta käsittelevässä luvussa käsitellään myös antiikin roomalaisen oikeuden historiaa. Aihetta käsitellään kuitenkin varsin yleisellä tasolla, mikä voi olla ongelma oikeushistoriallista kirjallisuutta tuntemattomalle lukijalle. Itse asiassa antiikin kehitystä käsittelevä jakso on lyhyempi kuin lukuun "Yleisen sopimusoikeuden alkuvaiheet" sisältyvä antiikin sopimusoikeutta koskeva osuus (s. 182–188). Viimeksi mainittu jakso kuvaa roomalaisen oikeuden konkreettista sisältöä, minkä vuoksi jaksosten yhdistäminen olisi kenties ollut järkevää teoksen rakenteen kannalta.

Oppikirjakäytön näkökulmasta oikeustieteen kehitystä selventävien kaavioiden ja aikajanojen lisääminen olisi ollut perusteltua. Esimerkiksi kanonisen oikeuden klassisen kauden kirjallisuutta koskeva esitys (s. 93–101) on nykyisessä muodossaan vaikeasti hallittavissa lukuisten nimien ja vuosilukujen vuoksi. Teoksen loppuun sisältyvä sanasto auttaa onneksi erottamaan dekreetit ja dekretaalit toisistaan. Sanaston lisäksi kirjan lopussa on valikoima oikeushistorian keskeisten vaikuttajien pienoiselämäkertoja. Valikoima on kuitenkin varsin suppea. Roomalaisen ja kanonisen oikeuden huomattavimpien oppineiden lisäksi mukaan on otettu Tuomas Akvinolainen. Johdantojaksoa seuraa teoksessa kuusi eri oikeudenalojen kehitystä käsittelevää lukua. Osa luvuista liittyy läheisesti kirjoittajien omiin tutkimuksiin, toiset taas on laadittu tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Ero ilmenee esimerkiksi viittaustekniikassa. Ensimmäisen ryhmän artikkeleissa viitteiden kokonaismäärä on suurempi ja alkuperäislähteisiin viitataan paljon.

Taloushistorian näkökulmasta omistusoikeutta koskevat säännökset kuuluvat keskeisimpiin oikeusnormeihin. Mäkisen kirjoittamassa luvussa

"Kohti modernia omistusoikeutta" tarkastellaan sekä roomalaisen oikeuden omistusoikeusdoktriinia että omistusoikeuden filosofisia perusteluja koskevaa keskustelua. Sydänkeskiajan omistusoikeutta koskeva keskustelu on vaikuttanut hyvin merkittävästi modernin omistusoikeuden ulkopuolisiin asioihin, joten otsikko ei täysin vastaa luvun sisältöä. Aihetta väitöskirjassaan tutkinut Mäkinen osoittaa, kuinka moneen suuntaan omistusoikeuden perusteita koskenut keskustelu haarautui.

Kaikkiin kiinnostaviin kysymyksiin ei ole tiiviissä esityksessä mahdollista keskittyä syvällisesti. Eräässä kohdassa (s. 133) kirjoittaja mainitsee, että kirkkoa tarkasteltiin jo 1000-luvulla juridisenä persoonana. Oikeushenkilökäsitteen kehitys on erittäin tärkeä keskiajan oikeushistorian ilmiö, jota ei teoksessa käsitellä laajemmin.⁷ Nimenomaan näiden kysymysten näkökulmasta keskiajan oikeusajattelua käsittelevä suomenkielinen yleisesitys olisi hyödyllinen. Mäkisen *Keskiajan aatehistoria* – teoksessa⁸ tarkastellaan toki myös monia oikeusfilosofian kannalta relevantteja kysymyksiä.

Luvussa omaksuttu aatehistorian merkitystä korostava näkökulma on toisaalta johtanut siihen, että eräitä keskeisiä juridisia kysymyksiä ei käsitellä. Useissa käytännön oikeuselämän ongelmatilanteissa abstraktilla omistusoikeusfilosofialla ei ole juuri merkitystä ratkaisua etsittäessä. Ongelmien oikeudelliseen jäsentämiseen käytetään luonteeltaan teknisempiä käsitteitä. Omistusoikeus kuuluu esineoikeuteen, jonka perusjaottelu on jako kiinteisiin ja irtaimiin esineisiin. Näitä esineryhmiä koskevat oikeussäännökset poikkeavat monella tavalla toisistaan, mitä esimerkiksi Matthias Calonius korosti *Siviilioikeuden luennoissaan*: "Erittäin suuri ero havaitaan meidän oikeudessamme omistajille kuuluvissa oikeuksissa, sikäli kuin on kysymyksessä joko kiinteä tai irtain omaisuus."⁹ Jaottelun historiallinen perusta on lähinnä germaanisessa oikeudessa, roomalaisessa oikeudessa sillä ei ollut suurta merkitystä. Nykyisin ero kiinteiden ja irtainten esineiden välillä on melko yksinkertainen: kiinteisiin esineisiin kuuluvat lähtökohtaisesti maapohjan yksilöidyt osat eli kiinteistöt, irtaimiin kaikki muut esineet. Jako on helppo ymmärtää liikkumattomien ja siirrettävien esineiden luonnollisen eron pohjalta. Keskiaikaisessa oikeudessa irtainten ja kiinteiden esineiden erolla oli nykyistä suurempi merkitys. Lisäksi jako ei aina perustunut arkijärjen mukaiseen kriteeriin, vaan kiinteiden esineiden piiri oli nykyistä laajempi.

Jussi Varkemaan kirjoittama osuus talouselämän oikeudellisesta sääntelystä keskittyy paljolti skolastikkojen talousetiikkaa käsitteleviin

⁷ Ks. James A. Brundage, *Medieval Canon Law*, Longman: London 1995, 98–104.

⁸ Atena: Jyväskylä 2003.

⁹ Matthias Calonius, *Siviilioikeuden luennot*, suom. Edwin Linkomies, 2. laitos, Werner Söderström Lakitieto: Helsinki 1998, 216.

kirjoituksiin. Väitöskirjaa Konrad Summenhartin oikeusajattelusta valmistettava kirjoittaja tuntee aihepiirin, ja luvussa esitellään varsin kattavasti esimerkiksi korkokiellon teoreettisia perusteita sekä oppia oikeudenmukaisen hinnan määräytymisestä. Oikeushistorian näkökulmasta olisi periaatteessa toivottavaa, että filosofian ja moraaliteologian kehitys liitettäisiin tiiviimmin kauppaoikeuden kehitykseen keskiajalla. Käytännössä tämä olisi ollut vaikeaa, sillä kauppaoikeuden historia on pitkään ollut laiminlyöty alue tutkimuksessa. Max Weberin opettajiin lukeutuneen Levin Goldschmidtin (1828–1897) keskeneräiseksi jäänyt *Universalgeschichte des Handelsrechts*¹⁰ on edelleen uusin yleisesitys aiheesta.

Teoksen neljä viimeistä lukua ovat Heikki Pihlajamäen laatimia. Niistä kaksi ensimmäistä perustuu tutkimuskirjallisuuteen. Sopimusoikeutta koskevassa luvussa tarkastellaan keskiajan lisäksi antiikin oikeutta ja esitellään sopimusoikeuden peruskysymyksiä nykyhetkestä otetuilla esimerkeillä. Kuten edellä on todettu, osa luvun sisällöstä olisi voitu liittää johdantojaksoon.

Luvun "Avioliittokäsityksen murros keskiajalla" aihe on erinomainen esimerkki sydänkeskiajalla tapahtuneesta oikeudellisesta murroksesta. Katolisen kirkon oikeudessa omaksuttu käsitys avioliitosta vapaaehtoisena sopimuksena poikkesi suuresti perinteisen sukuyhteiskunnan oikeuskäsityksistä. Vaikka uusi avioliittokäsitys omaksuttiin käytännössä hitaasti, ratkaiseva käänne tapahtui sydänkeskiajalla. Vastaavantyyppisiä muutoksia tapahtui myös muilla oikeudenaloilla, esimerkiksi testamentti-instituution yleistyessä. Avioliitto-oikeuden kokonaiskuvan kannalta luku on kuitenkin ongelmallinen.¹¹ Esimerkiksi samaa sukupuolta olevien seksuaalisten suhteiden asemaa käsittelevä jakso (s. 206–210) on kohtuuttoman pitkä suhteessa kysymyksen merkittävyyteen keskiajan oikeudessa.

Keskiajan oikeudenkäyntimenettelyä käsittelevä luku kuuluu teoksen tärkeimpiin. Oppineen oikeuden käytännön merkityksen lisääntymisen kannalta oikeudenkäyntimenettelyn tieteellistyminen oli ratkaisevan tärkeä muutosprosessi, joka merkitsi oikeudenkäytön käräjäyhteisöllisten piirteiden väistymistä. Pihlajamäki käsittelee erityisesti omaa tutkimuskohdettaan, todistus-oikeuden historiaa. Kirjoittajan asiantuntemuksen lisäksi valintaa puoltaa myös jumalantuomioiden ja oikeudellisen kidutuksen yleinen kiinnostavuus. Monet roomalais-kanonisen oikeudenkäyntimenettelyn yksityiskohdat olisivat todennäköisesti liian teknisiä yleisesityksessä.

¹⁰ F. Enke: Stuttgart 1891.

¹¹ Mia Korpiola on *Oikeus*-lehdessä julkastussa arvostelussa kritisoinut lukua yksityiskohtaisesti. Lehdessä on myös Jaakko Husan arvio teoksesta. Ks. *Oikeus* 3/2007 s. 355–362.

Luvussa "Rikosoikeuden murros keskiajalla" tarkastellaan lähinnä rikosoikeuden käsitteistön historiaa. Keskiajalla sovellettuja rangaistuksia ei siis käsitellä. Luku on hyödyllinen Suomessakin viime vuosikymmenten aikana vilkastuneen historiallisen kriminologian näkökulmasta. Rikosoikeuden oppihistoriaa ei ole meillä juurikaan tutkittu 1800-luvun loppua varhaisemman ajan osalta. Tämä lisää anakronististen tulkintojen riskiä. Pihlajamäki osoittaa, että monet nykyisin itsestään selvinä pidetyt rikosoikeuden peruslähtökohdat ovat syntyneet keskiajan oikeustieteessä.

Kokonaisuutena *Keskiajan oikeushistoria* on onnistunut yleisesitys aiheesta, josta ei ole kirjoitettu suomeksi kovinkaan paljon. On syytä toivoa, että oikeushistorian oppikirjoja julkaistaisiin jatkossa lisää. Alan tutkimus on viime vuosikymmenten aikana vilkastunut Suomessa merkittävästi, mutta kotimaisista yleisesityksistä on puutetta. Keskiajan oikeusfilosofia sopisi hyvin erillisen oppikirjan aiheeksi, ja *Keskiajan oikeushistoria* sopisi esikuvaksi myös varhaisen uuden ajan kehitystä tarkastelevalle teokselle.

Jussi Sallila, OTL

Rikos- ja prosessioikeuden laitos, Helsingin yliopisto

jussi.sallila[at]helsinki.fi